

Крижанівський В. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правосуддя
юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Скічко К. І.,
магістр права
юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ПРАКТИКА МІЖНАРОДНИХ СУДОВИХ УСТАНОВ У СПРАВАХ ЩОДО ПЕРЕВИЩЕННЯ РОЗУМНИХ СТРОКІВ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ

У даній статті розглядається практика Комітету з прав людини ООН та Європейського Суду з прав людини щодо критеріїв розумності строків тримання під вартою. Окреслено основні тенденції практики, оцінки діяльності та найбільш поширених порушень держав в частині незаконного продовження строків тримання осіб під вартою. Висловлено тезу, за якою проблеми в українській правозастосовній практиці можуть бути вирішені лише за умови професіоналізму українських посадовців.

Ключові слова: тримання під вартою, розумний строк, Комітет з прав людини ООН, Європейський Суд з прав людини.

В данной статье рассматривается практика Комитета по правам человека ООН и Европейского Суда по правам человека по поводу критерием разумности сроков содержания под стражей. Очерчены основные тенденции практики, оценки деятельности и наиболее распространенные нарушения со стороны государств в части незаконного продления сроков содержания лиц под стражей. Высказан тезис, согласно которому проблемы в украинской правоприменительной практике могут быть решены лишь при условии профессионализма украинских служащих.

Ключевые слова: содержание под стражей, разумный срок, Комитет по правам человека ООН, Европейский Суд по правам человека.

Перевищення розумного строку тримання під вартою є одним з найпоширеніших порушень кримінального процесуального законодавства з боку держав у світі. Саме тому цьому питанню провідні міжнародні установи та організації приділяють особливу увагу. Для того, щоб покращити вітчизняну практику застосування такого запобіжного заходу, як тримання під вартою, та, зокрема, правомірності перевищення строків такого тримання, необхідно звернутись до міжнародної практики його аналізу і застосування.

Дослідженням питання щодо підстав застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою в кримінальному процесі займалися такі вчені: О. А. Банчук, К. Г. Горелкіна, Ю. М. Грошевий, П. М. Гультай, Т. В. Данченко, А. В. Захарко, О. В. Капліна, П. М. Карпач, З. Ф. Коврига, В. М. Коркунов, О. П. Кучинська, А. В. Лапкін, Л. М. Лобойко, Є. Д. Лук'янчиков, Б. Є. Лук'янчиков, А. В. Молдован, В. В. Назаров, М. А. Погорецький, С. М. Смоков, О. Ю. Татаров, О. Г. Шило, О. Г. Яновська, О. О. Юхно та ін.

Метою статті є визначення основних підходів у міжнародній судовій практиці відносно правомірності перевищення розумних строків тримання під вартою.

Для виконання поставленої мети передусім необхідно звернутись до характеристики нормативно-правового регулювання питання щодо строків тримання під вартою як запобіжного заходу у кримінальному процесі. Втім, така характеристика неможлива без звернення до основного джерела тлумачення норм, що підлягають застосуванню у даному випадку, а саме без звернення до практики їх застосування.

У міжнародному вимірі слід звернутись насамперед до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року. Відповідно до ч. 3 ст. 9 цього Пакту кожна заарештована або затримана за кримінальним обвинуваченням особа в терміновому порядку доставляється до судді чи до іншої службової особи, якій належить за законом право

здійснювати судову владу, і має право на судовий розгляд протягом розумного строку або на звільнення. У даній нормі непрямо, але встановлена вимога щодо розумності строку тримання під вартою.

Як вказав Міжнародний Суд ООН у справі Діалло, Комітет з прав людини ООН розробив значну практику щодо тлумачення Пакту у формі Загальних Коментарів, на які треба звертати особливу увагу при застосуванні відповідних статей Пакту [1, с. 663–664]. Так, вищевказану ч. 3 ст. 9 Пакту Комітет тлумачить, зокрема, як вимогу застосування тримання під вартою у межах розумного строку. На переконання Комітету, перевищення строків тримання під вартою призводить до порушення презумпції невинуватості [2]. Розумність перевищення таких строків має оцінюватись з урахуванням обставин справи, зокрема її складності, поведінкою підозрюваного або обвинуваченого, а також способу виконання своїх повноважень уповноваженими виконавчими та судовими органами, їх посадовцями [3–6]. Складнощі із проведенням досудового розслідування можуть виправдати необхідність витрати додаткового часу [7], проте нестача коштів чи кадрів не є достатніми підставами для перевищення строків тримання під вартою [8, 9]. Якщо часові витрати є неминучими, суддя повинен розглянути питання щодо застосування альтернативних запобіжних заходів [10].

Наведені положення не мають нормативного характеру, проте, враховуючи вищезгадане рішення Суду, тлумачення Пакту Комітетом має обов'язково братись до уваги як засіб тлумачення норм міжнародного права, якими безумовно є відповідні статті Пакту.

Серед регіональних міжнародних актів, що підлягають застосуванню в Україні, є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Згідно з ч. 3 ст. 5 Конвенції кожен, кого заарештовано або затримано згідно з положеннями підпункту «с» пункту 1 цієї статті, має негайно постати перед суддею чи іншою посадовою особою, якій закон

надає право здійснювати судову владу, і йому має бути забезпечено розгляд справи судом упродовж розумного строку або звільнення під час провадження.

Тлумачення Конвенції відноситься до юрисдикції Європейського Суду з прав людини (ч. 1 ст. 32 Конвенції), тому, розглядаючи дане положення, не можна не звертатись до практики Суду з цього приводу. Більше того, відповідно до ст. 17 Закону України від 23.02.2006 № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» суди України застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права. Незважаючи на очевидну невдалість даного положення з точки зору юридичної техніки, українські суди посилаються у своїй практиці на рішення Суду.

Продовжуване тримання під вартою у практиці Суду може бути виправданим тільки у тому випадку, якщо публічний інтерес у такому триманні переважає вимогу щодо поваги до свободи особи. Довести існування такого інтересу – обов'язок передусім державних органів, який не може бути перекладений на затриману особу [11]. Для цього необхідно детально проаналізувати всі факти, що можуть свідчити про наявність або відсутність публічного інтересу у триманні особи під вартою. Варто зауважити, що наявність публічного інтересу має бути детально обґрунтована, оскільки для судів вона не має бути самоочевидною. Так, наприклад, у справі Лабіта проти Італії, де заявником виступив представник італійської мафії, на перший погляд, публічний інтерес у триманні під вартою такої особи не піддається сумніву з огляду на можливості італійської мафії у перешкоджанні правосуддю, зокрема залякуванні свідків, переховуванні доказів тощо. Проте Суд визнав порушення ч. 3 ст. 5 Конвенції, зокрема через надмірну загальність та абстрактність доводів при продовженні строків тримання під вартою [12].

Варто підкреслити, що публічний інтерес є вихідною засадою для застосування будь-якого запобіжного заходу,

а особливо тримання під вартою. Навіть за умови формально дотриманих вимог щодо обґрунтування необхідності застосування тримання під вартою, наявності підстав для цього, про які мова йтиме нижче, слід брати до уваги мету, яку переслідує слідчий чи прокурор. Мова йде про застосування заходів забезпечення кримінального провадження як важелів політичного впливу чи навіть переслідування. Наприклад, Суд визнав у справах Луценко проти України, Тимошенко проти України, Гусинський проти Російської Федерації та Чеботарі проти Молдови [13] порушення ст. 18 Конвенції, за якою обмеження, дозволені згідно з цією Конвенцією щодо зазначених прав і свобод, не застосовуються для інших цілей ніж ті, для яких вони встановлені.

Важливо також, що наявність обґрунтованої підозри у вчиненні злочину не завжди свідчить про наявність підстав для продовжуваного тримання особи під вартою. У таких випадках Суд аналізує, чи наявні такі підстави, чи є вони належними та достатніми, а також чи дотримується держава встановленого законом порядку у відповідному кримінальному провадженні [14].

Основоположним є принцип, якого дотримується Суд у своїй практиці, згідно з яким питання щодо перевищення строків тримання під вартою не має вирішуватись за абстрактними критеріями, а оцінюватись виключно відповідно до наявних фактів та особливостей справи, адже не може бути встановленого законом єдиного строку тримання під вартою, що був би розумним для кожної справи [15].

Важливо, щоб продовження строку тримання під вартою було обґрунтовано дійсними та реальними причинами, причому при продовженні відповідних строків суди мають посилатись на них та обґрунтовувати свої рішення. У справі Тейс проти Румунії румунський суд п'ять разів продовжував строки тримання під вартою, посилаючись щоразу на одні й ті ж підстави та без детального обґрунтування власних рішень. Суд відхилив доводи

держави щодо того, що факти, які свідчили про необхідність продовження строків, містились у справі та не потребували деталізації у судових рішеннях. Суд вказав, як і у своїх попередніх рішеннях [16], що квазі-автоматичне продовження строків тримання під вартою порушує гарантії, встановлені ч. 3 ст. 5 Конвенції [17]. Більше того, встановлення підстав для продовження строків та їх викладення у рішеннях – це обов'язок передусім національних судів, а не Суду [18].

У практиці Суду виокремлено такі основні підстави для продовження строків тримання під вартою (які, втім, не є виключними), а саме ризик ухилення обвинуваченого від правосуддя; ризик незаконного впливу на правосуддя з боку обвинуваченого, якщо він буде звільнений з-під варти; ризик вчинення нових правопорушень; серйозність інкримінованих діянь і ризик масових заворушень. Ці підстави часто застосовуються у комплексі, що є гарантією обґрунтованості та законності дій держави у відповідних кримінальних провадженнях. Проте навіть наведення цих підстав самих по собі без посилання на факти, що підтверджують їх наявність у тій чи іншій справі, не є достатнім.

Ризик ухилення від правосуддя має оцінюватись з огляду на особисті якості підозрюваного чи обвинуваченого, його моральні характеристики, сім'ю та інші зв'язки, побутові та майнові умови, а також його зв'язки із державою, де здійснюється розслідування та судовий розгляд [19]. У деяких рішеннях Суду зазначений ризик визнавався достатньою підставою для продовження строку тримання під вартою. У справі Ван дер Танг проти Іспанії було визнано законним тримання під вартою особи, яку було підозрювано, а згодом і обвинувачено у розповсюдженні наркотичних засобів (що, на погляд Суду, є серйозним обвинуваченням). Проте вирішальним аргументом законності затримання став ризик ухилення від правосуддя, оскільки особа постійно проживала у іншій державі, та вірогідність втечі

була досить високою [20]. Втім, сам факт відсутності громадянства чи постійного місця проживання у державі, де проводиться розслідування чи судовий розгляд, не завжди є підставою для продовження строку тримання під вартою [21]. Так, у справі Худойоров проти Російської Федерації наявність громадянства іншої держави Суд не визнав підставою для обґрунтованих побоювань щодо уникнення правосуддя через те, що національні суди ніяк не посилались на цей факт, призначаючи особі запобіжний захід у вигляді тримання під вартою [22].

Варто також згадати про відоме рішення Суду у справі Кудла проти Польщі, де серед іншого розглядалось питання порушення ч. 3 ст. 5 Конвенції. Так, незважаючи на те, що у перші роки досудового розслідування факти свідчили про можливість ухилення особи від правосуддя, систематичне посилання на цю підставу протягом років тримання під вартою не є розумним, оскільки ризики зі спливом часу можуть і навіть мають змінюватись [23]. Крім того, Суд також звертав увагу у справі Яблонський проти Польщі на те, що національні суди перед застосуванням тримання під вартою як виключного запобіжного заходу мають розглянути альтернативні заходи, які б могли забезпечити явку обвинуваченого до суду, зокрема домашній арешт чи заставу [24].

На ризик вчинення особою нових правопорушень як на підставу продовження строку тримання під вартою серед інших посилався уряд Франції у справі Росії проти Франції. Особу було звинувачено у вчиненні численних розбійних нападів, тому її звільнення з-під варти могло б тягнути за собою ухилення від правосуддя та тиск на свідків. Слід звернути увагу на те, наскільки уряд детально виклав інформацію про всі вчинені слідчі дії, які дійсно вимагали значної кількості часу та зусиль слідчих. Суд відмовив у задоволенні заяви та визнав, що порушення ч. 3 ст. 5 Конвенції відсутнє [25]. Втім, Суд визнає, що наявність рецидиву зло-

чинів може бути підставою для обґрунтованих побоювань щодо вчинення особою нових злочинів, якщо строк її тримання під вартою не буде продовжено [26].

Говорячи про серйозність вчинених правопорушень, слід зауважити, що ця підстава не може застосовуватись самостійно, адже сама по собі не є достатньою для визнання продовження строків тримання під вартою законним. Так, у справі Томасі проти Франції особу було обвинувачено у вчиненні особливо тяжкого злочину, а саме підготовці до вчинення терористичного акту. Представники уряду посилались не лише на серйозність вчинених порушень як на підставу продовжуваного тримання особи під вартою, а й необхідність захистити публічний порядок, ризик тиску на свідків та змови між обвинуваченими, а також ризик ухилення від правосуддя. Тим не менш, Суд визнав порушення ч. 3 ст. 5 Конвенції на тій підставі, що процес розслідування та судового розгляду справи був надміру розтягнутий в часі, хоча справа, на переконання Суду, не була надто складною [27]. Це ще раз доводить, що сама по собі серйозність інкримінованого діяння не є самодостатньою підставою для застосування тримання під вартою, а, тим більше, продовження строків його застосування.

Практика Європейського Суду з прав людини показує, що критерії оцінки розумності строків тримання під вартою є скоріше кумулятивними. Вони мають оцінюватись як окремо, так і в сукупності, обов'язково співставлятись із фактами, причому не лише на стадії призначення запобіжного заходу, а і зі впливом часу та, відповідно, зміною обставин.

Насамкінець, ми звернемось до характеристики вітчизняного законодавства та правозастосовної практики щодо розумності строків тримання під вартою.

Відповідно до ч. 3 ст. 28 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) критеріями для визначення розумності строків кримінального провадження є: складність криміналь-

ного провадження, яка визначається з урахуванням кількості підозрюваних, обвинувачуваних і кримінальних правопорушень, щодо яких здійснюється провадження, обсягу та специфіки процесуальних дій, необхідних для здійснення досудового розслідування тощо; поведінка учасників кримінального провадження; спосіб здійснення слідчим, прокурором і судом своїх повноважень.

У постанові Пленуму Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних та кримінальних справ № 14 від 19 грудня 2014 року серед основних причин недотримання судами «розумних строків у кримінальних справах (провадженнях за КПК) стосовно осіб, які тримаються під вартою понад 6 місяців» є неприбуття учасників провадження (обвинувачених, свідків, потерпілих) і невиконання постанов (ухвал) про їх примусовий привід; неналежна організація роботи Державної пенітенціарної служби України; неявка захисника, прокурора, перекладача; складність кримінального провадження (наявність багатоепізодних справ і велика кількість учасників кримінального провадження); неприбуття експерта та тривалий час проведення експертизи; неналежне здійснення судом своїх повноважень (неналежна організація роботи суду (суддів); неякісне досудове розслідування [28].

Як вірно вказує В. О. Рибалко, істотним недоліком практики обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою (та продовження строків цього запобіжного заходу) є те, що у «левої» частці рішень національних органів у їх обґрунтуванні використовуються одні й ті ж узагальнені форми та шаблонні формулювання про врахування тяжкості вчиненого злочину, того, що особа може ухилитися від органів досудового розслідування чи суду, перешкодити встановленню істини у справі, продовжити злочинну діяльність, перешкодити виконанню прийнятих процесуальних рішень. Однак, на жаль, суди часто не наводять жодних конкретних фак-

тів на підкріплення правильності своїх висновків [29, с. 253–254], що прямо суперечить вищенаведеній позиції Європейського суду з прав людини.

Слід погодитися з позицією Ю.І. Стецовського про те, що використання тримання під вартою навряд чи є доцільним лише тому, що воно майже повністю виключає втечу обвинуваченого, вчинення ним злочину та усуває перешкоди для встановлення істини. Потрібно більш широке поняття оптимальності заходів примусу, яке охоплює не тільки досягнення їх мети, але й безумовну потребу в обранні саме тримання під вартою [30, с. 173].

Самі по собі встановлені в українському законодавстві максимальні строки тримання під вартою не є суто негативним явищем. У Нідерландах максимальний строк тримання під вартою до суду становить 104 дні, у Німеччині – 6 місяців [31, с. 170]. У Франції такий строк залежить від строку позбавлення волі за злочин, у вчиненні якого підозрюється чи обвинувачується особа, тобто коливається від 4 місяців до 4 років [32, с. 2].

Виходячи з наведеного, сам факт встановлення максимального строку тримання під вартою є радше додатковою гарантією щодо дотримання розумних строків органами досудового розслідування. На нашу думку, більш нагальною є проблема якості обґрунтування як слідчими та прокурорами, так і слідчими суддями необхідності застосування та продовження триман-

ня під вартою. Як показує міжнародний досвід, загальність та абстрактність вжитих формулювань вже може свідчити про порушення з боку держави, незважаючи на те, чи дійсно існують підстави для застосування цього запобіжного заходу. Справедливим є зауваження, висловлене в роботі В.С. Зеленецького та Н.В. Глинської з приводу того, що в кримінальному процесі неприпустимі голослівні судження, висновки, твердження, які хоча й можуть бути істинними по своїй суті, але все ж не доведені [33, с. 83].

На жаль, український законодавець прагне вирішувати проблеми правозастосування переважно шляхом внесення змін до нормативно-правових актів. Проте самі по собі нормативно-правові акти встановлюють норми загального характеру, які неминуче містять у собі оціночні поняття у випадках, коли правозастосовний орган має розглядати певні обставини та застосовувати право індивідуалізовано. Тому збільшення чи зменшення максимально допустимих строків тримання під вартою не є вирішенням проблеми, а скоріше навпаки. У даному випадку лише професіоналізм українських слідчих, прокурорів, слідчих суддів і суддів може посприяти проблемам, що виникають при призначенні тримання під вартою. Адже стандарти та підходи застосування цього запобіжного заходу є виробленими, перевіреними як на національному, так і на міжнародному рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Ahmadou Sadio Diallo* (Republic of Guinea v. Democratic Republic of the Congo), Merits, Judgment, I.C.J. Reports. – 2010. P. 639, P. 663–664.
2. Human Rights Committee, *Cagas v. Philippines*, 788/1997.
3. Human Rights Committee, *Koné v. Senegal*, 386/1989.
4. Human Rights Committee, *Taright v. Algeria*, 1085/2002.
5. Human Rights Committee, *Teesdale v. Trinidad and Tobago*, 677/1996.
6. Human Rights Committee, *Thomas v. Jamaica*, 614/1995.
7. Human Rights Committee, *Boodoo v. Trinidad and Tobago*, 721/1997.
8. Human Rights Committee, *Fillastre and Bizouam v. Bolivia*, 336/1988.
9. Human Rights Committee, *Sextus v. Trinidad and Tobago*, № 818/1998.
10. Human Rights Committee, General Comment № 35, CCPR/C/GC/35.
11. European Court of Human Rights, *Bykov v. Russia* [2009], № 4378/02.
12. European Court of Human Rights, *Labita v. Italy* [2000], № 26772/95.
13. *Ilminska M.* Case Watch: Politics, Justice, and Article 18 [Електронний ресурс] / М. Ilminska: – Ресурсом доступу: <https://www.opensocietyfoundations.org/voices/case-watch-politics-justice-and-article-18>.

14. Guide On Article 5 Of The Convention: Right To Liberty And Security, Council of Europe/European Court of Human Rights, 2014.
15. European Court of Human Rights, McKay v. the United Kingdom [2006], № 543/03.
16. European Court of Human Rights, Mansur v. Turkey [1995], № 16026/90.
17. European Court of Human Rights, Tase v. Romania [2008], № 29761/02.
18. European Court of Human Rights, Giorgi Nikolaishvili v. Georgia [2009], № 37048/04.
19. European Court of Human Rights, Becciev v. Moldova [2005], № 9190/03.
20. European Court of Human Rights, Van Der Tang v. Spain [1995], № 19382/92.
21. European Court of Human Rights, Sulaoja v. Estonia [2005], № 55939/00.
22. European Court of Human Rights, Khudoyorov v. Russia [2005], № 6847/02.
23. European Court of Human Rights, Kudła v. Poland [2000], № 30210/96.
24. European Court of Human Rights, Jablonski v. Poland [2000], № 33492/96.
25. European Court of Human Rights, Rossi v. France [1989], № 60468/08.
26. European Court of Human Rights, Selçuk v. Turkey [1998], № 23184/94.
27. European Court of Human Rights Tomasi v. France [1992], No. 12850/87.
28. Про узагальнення судової практики застосування судами першої та апеляційної інстанцій процесуального законодавства щодо обрання, продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою [Електронний ресурс]: Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних та кримінальних справ № 14 від 19.12.2014. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/print/114155-uzagalnennya_sudovoi_praktiki_schodo_trimannya_pid_vartoyu.html.
29. Рибалко В. О. Оцінні поняття, використувані при регламентації тримання під вартою / В. О. Рибалко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2015. – № 3. – С. 252–261.
30. Стецовский Ю. И. Право на свободу и личную неприкосновенность. Нормы и действительность / Ю. И. Стецовский. – М.: Дело, 2000. – 436 с.
31. Pre-trial Detention in the European Union: An Analysis of Minimum Standards in Pre-trial Detention and the Grounds for Regular Review in the Member States of the EU, Kalmthout et al, 2009. – 276 p.
32. Monitoring Committee of pre-trial detention (Commission de suivi de la detention provisoire) Report 2007. – 27 p.
33. Зеленецкий В. С. Теория и практика обоснования решений в уголовном процессе Украины / В. С. Зеленецкий, Н. В. Глинская. – Х.: Страйд, 2006. – 336 с.

Kryzhanivsky V., Skichko K. Practice of international courts in concerning prolonged detention within reasonable time

This article is devoted to the analysis of the practice of international courts in concerning prolonged detention within reasonable time. The notion of reasonable time is used in the primary international agreements and documents with regard to conduct of justice without any grounded delay.

The authors examine the practice of the UN Human Rights Committee and the European Court of Human Rights regarding the criteria for the reasonableness of the detention terms. The basic approaches of these institutions to the interpretation of international treaties, which stipulate requirements for reasonable time, are determined. In particular, the UN Human Rights Committee suggests that extremely prolonged pretrial detention may also jeopardize the presumption of innocence. The reasonableness of any delay in bringing the case to trial has to be assessed in the circumstances of each case, taking into account the complexity of the case, the conduct of the accused during the proceeding and the manner in which the matter was dealt with by the executive and judicial authorities. Impediments to the completion of the investigation may justify additional time, but general conditions of understaffing or budgetary constraint do not.

The main tendencies of practice, evaluation of activity and the most widespread violations of the states in terms of illegal extension of reasonable time are outlined. The criteria developed by the European Court of Human Rights are cumulative and to be assessed in complex according to the circumstances of a case. The thesis is stated that problems in Ukrainian law enforcement practice can be solved only with the professionalism of Ukrainian officials.

Keywords: *detention, reasonable time, the UN Human Rights Committee, the European Court of Human Rights.*

Стаття надійшла до редакції журналу 20.05.2017 р.